

УДК 37.015.31

DOI 10.31651/2524-2660-2018-10-11-59-65

МИХАЛЬЧУК Олена Олександрівна,
кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри
педагогіки вищої школи і освітнього менеджменту
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті моральне виховання дитини дошкільного віку схарактеризовано як цілеспрямована взаємодія дорослого й дитини з метою формування моральних почуттів і якостей, засвоєння моральних норм і правил, розвитку моральних мотивів і навичок поведінки. Акцентовано увагу на невідповідності між побудовою освітнього процесу в рамках реалізації вимог освітньої програми закладу дошкільної освіти з морального виховання і недостатньою методичною розробленістю проблеми формування основ морального виховання особистості дитини дошкільного віку.

Ключові слова: моральне виховання, мораль, моральні якості, моральні норми, моральний розвиток, дитина дошкільного віку, особистість дитини.

Постановка проблеми. У дошкільному віці, за сприятливих умов життя і виховання, найбільш інтенсивно розвиваються практичні, розумові, художні здібності, формуються найважливіші моральні якості, закладаються основи, фундамент особистості майбутнього громадянина нашого суспільства.

Демократизація соціальних відносин потребує відмови від педагогічної авторитарності, жорсткої регламентації педагогічного впливу вихователів на дітей. Усе більшого значення набувають рефлексивні здібності вихователя, що дозволяють розуміти причини різноманітних вчинків дітей, співпереживати та співчувати, сперечатися та переконувати.

У сучасному суспільстві існує невідповідність між побудовою освітнього процесу в рамках реалізації вимог освітньої програми закладу дошкільної освіти з морального виховання і недостатньою методичною розробленістю проблеми формування моральних основ особистості дитини дошкільного віку.

Проблема морального виховання знаходиться в центрі наукових інтересів вітчизняних і зарубіжних вчених. Роботи переважно орієнтовані на моральне виховання (А. Булатова, А. Виноградова, Р. Жуковська, С. Козлова, Т. Куликова, В. Логінова, Т. Маркова, В. Нечаєва, С. Миколаєва, Л. Нісканен, Л. Пен'євська, Т. Поніманська, В. Фокіна), змістовні підходи у сфері морального виховання (В. Білоусова, О. Богданова, Т. Ільїн, І. Каіров, А. Кондратюк, Б. Лихачов, А. Міщенко, І. Підласий, В. Сластьонін, Є. Шиянов, Н. Худякова та інші), духовно-моральне виховання (М. Орлова, М. Скребцова, Л. Кокуєва, А. Лопатина, Н. Шітякова, В. Ширшов та інші).

Мета – окреслити основні теоретичні аспекти морального виховання особистості дитини дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. На всіх етапах розвитку суспільства мораль, як і право, політика, традиції, звичаї, табу – є важливим регулятором людської поведінки, людських відносин, а моральність (моральна практика) – одним із критеріїв оцінки чеснот людини.

Мораль (від лат. *moralis* – моральний, від *mos (moris)* – звичай, воля, закон, властивість) – система поглядів, уявлень, норм, оцінок, які регулюють поведінку людей; форма суспільної свідомості [1, с. 25].

Поєднуючи в собі моральну свідомість, моральну практику, моральні відносини, мораль як складний феномен реалізується у реальному бутті людини, її повсякденній взаємодії з соціумом, з природою, аналітичному баченні себе, власних помислів і дій. Щодо цього, однаково важливі й усвідомлення норм і принципів загальнолюдської моралі та моралі середовища, в якому живе людина, і дотримання їх у повсякденній практиці та послуговування ними в оцінці реалій суспільного буття, людських учинків, у тому числі власних. Такі якості не передаються генетично, вони формуються в процесі соціалізації людини під впливом багатьох соціальних інститутів, передусім у процесі виховання та самовиховання [2, с. 45].

З позицій гуманістичної свідомості, основою особистості є її моральний розвиток, який виявляється у «сповідуваній» нею системі поглядів, уявлень, норм, оцінок, що регулюють її поведінку. Моральна особистість узгоджує власні дії з інтересами інших людей, керується у власних помислах критеріями загальнолюдських цінностей, відповідає за власні вчинки не лише перед законом, людьми, а й перед власною совістю.

Моральний розвиток – рівень засвоєння уявлень про моральні норми, сформованості моральних почуттів і моральної поведінки [3, с. 44].

Становлення уявлень особистості про світ, стосунки людей, про себе починається у дошкільному віці, одночасно з розвитком почуттів і моральних якостей (гуманізму, любові до батьків тощо).

Знання моральних норм – є етапом морального удосконалення. Механізмом перетворення моральних норм на суб'єктивну моральність є моральні почуття – стійкі переживання у свідомості людини, її суб'єктивне ставлення до себе, явищ суспільного буття, до інших людей. Певний тип поведінки набуває для індивіда значення й усвідомленості через почуття задоволення, радості або, навпаки, – сорому, дискомфорту. Завдяки моральним почуттям моральна свідомість і вчинки набувають морального смислу.

Моральна свідомість поєднує у собі знання моральних норм, усвідомлення їх значення для особистості, яке здійснюється через моральні почуття. Значну роль при цьому відіграє воля, яка допомагає людині опанувати себе, дає їй внутрішню свободу і спонукає до морального вчинку [4, с. 64].

Перші уроки моралі дитина засвоює у сім'ї, опановуючи за допомогою батьків норми порядності, доброти, працьовитості тощо. У процесі морального розвитку, протягом дошкільного віку, під впливом дорослих формується спрямованість особистості – система мотивів поведінки [5, с. 15].

С. Русова, вважаючи творення моральної особистості стрижнем усієї виховної роботи, стверджувала, що «моральним вихованням має бути перейняте все навчання, все життя, а головним у цій роботі – є вироблення характеру» [6, с. 89].

Моральне виховання – цілеспрямована взаємодія дорослого й дитини з метою формування моральних почуттів і якостей, засвоєння моральних норм і правил, розвитку моральних мотивів і навичок поведінки [7, с. 77].

Сформовані в дошкільному віці основи моральної спрямованості особистості дитини значною мірою визначають її подальше життя, а виправити допущені батьками, вихователями помилки у моральному вихованні дітей важко або неможливо.

Моральне виховання з перших років життя дитини спрямоване на формування її моральної позиції, ціннісних орієнтирів, інтересів і потреб, оскільки, на цьому етапі закладаються основи морального розвитку особистості, розвиваються уявлення, почуття, звички, які спрямовують подальше її вдосконалення. Особливо значні зміни відбуваються у

мотиваційній сфері дитини дошкільного віку, що виявляються у розвитку моральних мотивів поведінки, а на етапі старшого дошкільного віку вони набувають супідрядності – підпорядкованості певній вищій меті. Тому, неухага до морального виховання в дошкільному віці не може бути компенсована у подальші роки [8, с. 10].

Дошкільний вік є початковим періодом становлення особистості, коли формуються основи характеру, ставлення до навколишнього світу, людей, до себе, засвоюються моральні норми поведінки, важливі для особистісного розвитку якості психіки.

Однією з перших моральних потреб – є потреба у спілкуванні. Задовольняється вона у процесі взаємодії з дорослими, які добирають педагогічно доцільні зміст і засоби спілкування. У спілкуванні дитина здобуває перший досвід моральної поведінки.

Пластичність нервової системи дитини дошкільного віку є передумовою її високої емоційної активності. Навколишні предмети і явища завжди викликають у неї певні емоції. Тому, незабутність перших вражень забезпечується не стільки глибиною їх усвідомлення, скільки силою емоційного впливу.

У цьому віці динамічно розвивається як характер, так і способи вияву емоцій. У найменших дітей виникає такий настрій, як і в людей, з якими вони спілкуються: дитина неначе «заражається» від них. Високий рівень розвитку емпатії (здатності до співпереживання) – є результатом розуміння дитиною емоційного стану іншої людини. Цей стан вона не просто «копіює», а сприймає душею. Така форма вияву почуттів зумовлена потребою у підтримці з боку іншої людини, в її допомозі, а тому має моральний зміст [9, с. 1].

Процес формування моральної особистості відбувається нерівномірно. У кожному період дошкільного віку дитина виходить на якісно нові рівні морального розвитку. Такими рівнями є [10, с. 25-30]:

1. Уявлення про моральні норми. У молодшому дошкільному віці виникають перші уявлення про те, що добре, а що погано. Це відбувається у процесі формування нового типу стосунків між дитиною та дорослим. Розвиток самостійності дитини, у цей час, супроводжується потребою співучасті в житті дорослих, спільній діяльності з ними. Прагнення до позитивної оцінки, підтримки й схвалення власних дій сприяє організації процесу засвоєння дитиною моральних норм.

У середньому дошкільному віці яскраво виявляється позиція «захисника» норм поведінки, еталоном яких є дорослий. Як правило, у своїх скаргах діти здебільшого повідомляють, що хтось із однолітків не дотримувався вимог дорослого чи правил поведінки. Перший етап формування у дітей уявлень про добро і зло, про те, як потрібно поводитися з іншими людьми, як відноситись до власних і чужих учинків, пов'язаний із безпосереднім емоційним ставленням до людей, які пред'являють ці вимоги.

2. Моральні почуття та мотиви поведінки. У старшому дошкільному віці моральні почуття і знання пов'язуються з почуттям обов'язку. Дитина у цьому віці здатна усвідомлювати моральний смисл власної поведінки. Виникають внутрішні моральні інстанції – прагнення поводитися згідно з моральними нормами не тому, що цього вимагають дорослі (батьки, вихователі), а тому, що це приємно для себе й інших.

Протягом дошкільного віку розвиваються такі внутрішні моральні якості: почуття власної гідності. Дитина відчуває гордість за добре виконану роботу, гідний вчинок, власну поведінку загалом; почуття сорому. Виявляється у ніяковості, яку дитина відчуває від неважливого вчинку, власної провини – спочатку під впливом зауважень дорослого («Як тобі не соромно!»), а в старшому дошкільному віці воно поєднується з почуттям власної гідності й стає стійким («Погано чинити не слід не тому, що покарають, а тому, що соромно»). Дитині також соромно, коли принижують її гідність. Щоб уникнути сорому, докорів дорослих, вона може утриматися від учинків, які викликатимуть осуд; почуття обов'язку. Виявляється воно у формі емоційних станів, розвиваючись у діапазоні від

задоволення, яке 3-4-річна дитина відчуває при схваленні дорослим її поведінки, до радості за добрий вчинок, допомогу товаришеві, виконане доручення (у 5-6 років). Як стверджують дослідники, у 6-7-літніх дітей почуття обов'язку є мотивом їхніх учинків, переживається глибоко,

стає стійким. Це почуття впливає на поведінку, спонукає до вияву турботи про товаришів, чуйності, симпатії, відповідальності, сприяє подоланню егоїстичних тенденцій у поведінці. Однак у цьому віці воно властиве ще не всім дітям.

Важливе значення для засвоєння моральних норм має така особливість дітей, як прагнення до контакту з однолітками, яке можна задовольнити лише за умови дотримання моральних вимог і правил, орієнтації на можливість бути зрозумілим у колективі. Іноді, грубий учинок чи конфлікт може бути спричинений незнанням того, як слід поводитися у конкретній ситуації, чого уникає.

Досвід негативної поведінки дитини може призвести до замкнутості, відчуження та інших небажаних наслідків. Більшість «важких» дітей у період дошкільного і молодшого шкільного віку відчували дефіцит уваги, розуміння у спілкуванні з однолітками і тому часто конфліктували з педагогами, батьками, товаришами.

3. Звички моральної поведінки. Виховання моральної поведінки означає забезпечення єдності мотивів і дій особистості. Моральні мотиви спонукають до певної дії, надають поведінці особистісного змісту. У дошкільному віці починається формування ієрархії (підпорядкування) мотивів поведінки, які є свідченням моральної вихованості. Адже один і той самий учинок може бути зумовлений різними мотивами і свідчити про різні рівні засвоєння певних норм. Наприклад, одна дитина допомагає однолітку, сподіваючись на його вдячність і підтримку в майбутньому; інша – щоб її добрий учинок помітив і відзначив вихователь; третя – тому що у складному становищі опинився її друг; четверта – керуючись почуттям співпереживання.

Моральне виховання передбачає становлення у дитини системи домінуючих мотивів, що відповідають моральним нормам і визначають її стосунки з оточуючими людьми. Важливим аспектом розвитку мотивів поведінки у дошкільному віці – є підвищення рівня їх усвідомленості: дитина починає розуміти, чим зумовлені її вчинки, як пов'язані вони з наслідками поведінки. Це стає можливим завдяки розвитку у дитини дошкільного віку самосвідомості – розуміння того, ким вона є, якими якостями наділена, як ставляться до неї інші й чим зумовлене це ставлення.

Самосвідомість виявляє себе через самооцінку – вміння оцінювати власні досягнення і невдачі, якості і можливості. Розвиток самосвідомості не означає, що дитина вже не потребує виховних впливів дорослого. За твердженням французького психолога Анрі Валлона, для розвитку особистості дитини віком від 3 до 6 років у край необхідна прихильність людей. Без неї дитина може стати жертвою страхів і тривожних переживань, її може вразити психічна атрофія, слід від якої нерідко зберігається протягом усього життя і позначається на смаках і волі індивіда.

4. Основи соціальної компетентності. Про розвиток особистості дитини свідчить зміна її активності у соціальній ситуації. Йдеться про вплив середовища і ставлення до нього дитини. У визнанні значущості кожного із цих явищ полягає принципова різниця між навчально-дисциплінарною

та особистісно-орієнтованою (гуманістичною) концепціями виховання. Вихованням свідомого ставлення дитини до явищ дійсності займається гуманістична педагогіка, а навчально-дисциплінарна вирішальну роль відводить формуючим впливам середовища.

У ранньому віці починає формуватися «базисна довіра до світу» (Е. Еріксон) – уявлення дитини про надійність дорослих, емоційна близькість із ними. За правильного

виховання вона переростає у відкритість до соціальних впливів, готовність сприймати інших людей, інтерес до спілкування.

У Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні ці якості означені як основа соціальної компетентності дитини, що охоплює [5, с. 10]:

- уміння орієнтуватися у світі людей (рідні, близькі, знайомі, незнайомі, різної статі, віку, роду занять тощо);
- здатність розуміти іншу людину, її настрій, потреби, особливості поведінки;
- уміння поважати інших людей, допомагати, турбуватися про них;
- спроможність обирати відповідні ситуації спілкування і спільної діяльності.

Соціально компетентна дитина здатна відчувати своє місце у системі стосунків людей, адекватно поводити себе.

Моральність людини є результатом засвоєння та внутрішнього прийняття нею норм моралі, які набувають регулюючої сили, зумовлюють її поведінку, ставлення до світу й себе. Виявляється вона у вільному, свідомому виборі способу дій й здатності до моральної поведінки. За твердженням багатьох психологів, формування моральної поведінки відбувається у такій послідовності: життєва ситуація – морально-чуттєве переживання – моральне осмислення ситуації та мотивів поведінки – моральний вибір вчинку – вольовий стимул – моральний вчинок – моральна спрямованість поведінки – моральна якість [7, с.51].

Зміст морального виховання підпорядкований вічним цінностям і конкретним потребам суспільства, які з плином часу змінюються. Засноване воно на принципах рівноцінності особистостей вихователя та дитини, гуманістичності змісту та засобів виховання, довіри та поваги в процесі виховання, створення позитивної, емоційної атмосфери творчої взаємодії вихователя і дитини.

Моральне виховання передбачає різноманітні впливи на думки, почуття, соціальну практику індивіда, його самовдосконалення. Цей процес поєднує в собі такі особливості: цілеспрямованість (полягає в чіткій окресленості мети педагогічних впливів); багатофакторність (передбачає враховування усіх чинників, які відіграють суттєву роль у процесі виховання); віддаленість у часі результатів роботи (виховання є тривалим процесом, результати якого не можуть бути досягнутими відразу); неперервність (полягає в систематичності взаємовпливів вихователя і вихованця); визначальна роль педагога (педагог має бути моральним взірцем для дитини); цілісність (передбачає внутрішню єдність усіх виховних засобів і впливів щодо формування моральної культури людини) [10, с. 65].

Висновки. Отже, цілеспрямований процес залучення дитини до моральних цінностей людства і конкретного суспільства починається у ранньому дитинстві. Успішність цього процесу залежить від єдності моральної свідомості й поведінки. Визначальною у ньому є роль дорослого як «соціального провідника», зразка для наслідування, організатора соціального досвіду дитини.

Список використаної літератури та джерел

1. Харитонова С. Безцінний порадник для батьків майбутніх школярів / С.Харитонова. – Київ : Шкільний світ, 2009. – 120 с.
2. Духовно-моральне виховання дітей дошкільного віку: 2-ге вид., доп. і перероб. [програма з духовно-морального виховання дошкільників; навчально-методичний посібник] / Укладачі: Скрипник В. В., Сучок В. Є.;

за ред. В. М. Жуковського. – Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012. – 184 с.

3. Лебеденко Т.А. Загальнолюдські цінності в духовному розвитку особистості / Т.А. Лебеденко // Виховна робота. – 2010. – № 10. – С. 44-47.

4. Лисенко Н. В. Педагогіка українського дошкілля : навчальний посібник : У 3 ч. Ч. 2 / Н. В. Лисенко, Н. Р. Кирста. – Київ : Видавничий дім «Слово», 2010. – 360 с.

5. Лохвицька Л. В. Програма з морального виховання дітей дошкільного віку «Скарбниця моралі» / Л. В. Лохвицька. – Тернопіль : Мандрівець, 2014. – 24 с.

6. Павелків Р. В. Розвиток моральної свідомості та самосвідомості у дитячому віці : [монограф.] / Р.В. Павелків. – Рівне : Волинські обереги, 2004. – 248 с.

7. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка. Практикум : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл., спеціальність «дошкільне виховання» / Т. І. Поніманська, І. М. Дичківська. – Київ : Видавничий дім «Слово», 2004. – 352 с.

8. Чернега Н.С. Морально-етичне виховання дітей дошкільного віку. Адаптована програма щодо моральноетичного виховання дітей дошкільного віку / Н.С. Чернега. – Сквиря: Джерело, 2009. – 40 с.

9. Антонюк Т. Дитина – дзеркало сім'ї / Т. Антонюк // Шкільний світ. – 2011. – №2. – С. 1-3.

10. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. / І. Д. Бех. – Київ : Либідь, 2003. – 344 с.

References

1. Harytonova S. (2009). *A priceless adviser for the parents of future schoolchildren*. Kyiv. (in Ukr.).

2. Scrypnik V. V., Sychok V.E. (2012) *Spiritually-moral education of preschool age children*, 2. Ostrog. (in Ukr.).

3. Lebedenko T.A. (2010) Common to all mankind values in spiritual development of personality. *Educator work*, 10, 44-47. (in Ukr.).

4. Lysenko N.V. (2010) *Pedagogy of Ukrainian preschool education*, 2, Kyiv, «Slovo». (in Ukr.).

5. Lokhvytska L.V. (2014) *The program of moral education of preschool age children. «Treasury of moral»*, Ternopil. (in Ukr.).

6. Pavelkin R.V. (2004). *Development of moral consciousness and consciousness in child's age*, Rivne, Volynski oberegy. (in Ukr.).

7. Ponimanska T.I., Dychkivska I. M.(2004) *Preschool Pedagogics*, Kyiv, Slovo. (in Ukr.).

8. Chernega N.S. (2009) *Moral and ethical education of preschool age children*, Skvyra, Dzerelo. (in Ukr.).

9. Antonuk T. (2011). A child is a mirror of family. *School world*, 2, 1-3. (in Ukr.).

10. Bekh I.D. (2003) Education of personality. Kyiv, lybid. (in Ukr.).

Mykhalchuk O. Theoretical aspects of moral education of the personality of preschool age child

Introduction. In preschool age at the favorable terms of life and education different practical, mental, artistic abilities are developing. Major moral qualities are formed; personality bases of future citizen of our society are mortgaged.

Modern social terms orient pedagogics on child personality, that on homocentric approach in education which puts a task to provide development and realization of capabilities of child, attach it to the culture, to form moral qualities of personality, to promote it to adequate included in the society. Preschool education in this aspect presents the special meaningfulness.

Purpose. The purpose of the article is to outline some theoretical aspects of moral education of the personality of preschool age child.

Results. In modern domestic pedagogical science yet not lined up the integral system of moral education of preschool age children, although pre-conditions are to its scientific ground. In particular, it is

the vision of essence of process of moral education of preschool age children of different researchers in an assistance development of valued-semantic spheres.

Moral education of preschool age children is a purposeful co-operation of an adult and child with the purpose of formation of moral senses and qualities, mastering of moral norms and rules, development of moral reasons and skills of conduct.

Conclusion. Consequently, the bases of moral orientation of personality formed in preschool age determine its subsequent life to a great extent, and to correct parents and educators mistakes made in moral education of children hardness or it is impossible.

*Одержано редакцією 15.09.2018
Прийнято до публікації 19.09.2018*